

Клименко Ю.О., кандидат біологічних наук
Національний ботанічний сад НАНУ

ПОРІВНЯЛЬНО-ФІТОЦЕНОТИЧНИЙ АНАЛІЗ НАСАДЖЕНЬ СТАРОВИННИХ ПАРКІВ-ПАМ'ЯТОК САДОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Рецензент – кандидат сільськогосподарських наук М.М. Опара

Наведено загальні відомості про старовинні парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – Березоворудський та Хомутецький: їх топографічні, ландшафтні плани та плани насаджень, баланс їх площ, відомості про кількість видів і культурварів дендроценозів, розподіл озелененої площі зазначених об'єктів за типами садово-паркових ландшафтів та розподіл озелененої площі між видами й іншими насадженнями. Проведено порівняльно-фітоценотичний аналіз.

Ключові слова: старовинний парк, садово-паркові ландшафти, насадження, природні ліси, порівняльно-фітоценотичний аналіз.

Об'єкти досліджень. У Полтавській області є два старовинні парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення: Березоворудський у с. Березова Рудка Пирятинського району та Хомутецький у с. Хомутець Миргородського району. Обидва мають меморіальне значення, оскільки у першому в 1843 р., 1845 р. та у 1846 р. гостював Т.Г. Шевченко, а другий належав наказному гетьману Павлу Апостолу (пом. 1668), гетьману Лівобережної України Данилу Апостолу (1654-1734) та був родинним маєтком декабристів Матвія, Сергія та Іполита Муравйових-Апостолів. Тому надзвичайно важливо зберегти й відновити історичну обстановку на цих пам'ятних місцях.

Завдання досліджень: 1) пошук літературних відомостей про садиби протягом їх існування; 2) вивчення сучасного стану насаджень (таксономічний склад дендроценозів, ландшафти та розподіл озелененої площі за переважаючими видами); 3) проведення порівняльно-фітоценотичного аналізу.

Методика досліджень. На місцевості уточнювалися плани парків, отримані у Картгеофонді України. Ландшафти парків визначали за класифікацією Л.І. Рубцова [4-5], який виділив 6 типів садово-паркових ландшафтів: 1) лісовий, 2) парковий, 3) лучний, 4) садовий, 5) регулярний, 6) альпійський. За результатами обстеження виготовили ландшафтні плани й обраховували

озеленену площу, яку займає кожний тип ландшафту та її відсоток. Таксономічний склад досліджувався методом маршрутних обстежень. Назви рослин бралися за С.К. Черепановим [7]. Сорти плодових рослин, бузку звичайного та троянд не встановлювалися. Якщо вид був представлений лише своїм культурваром (типових рослин у парку не було), то він вносився і до списку видів, і до списку культурварів. При вивченні розподілу озелененої площі парку за переважаючими видами використовували модифіковану нами лісовпорядкувальну методику. Модифікація стосується алейних насаджень (вони наносилися на план) та виділів, у яких жоден вид не має більше чотирьох одиниць у складі насадження (їх ми відносили до виділів, у яких жоден вид не переважає, розглядаючи окремо). Порівняльно-фітоценотичний метод [6] передбачає вивчення, моделювання та формування паркових угруповань шляхом співставлення їх з аналогічними корінними рослинними ценозами.

Результати досліджень. Загальні відомості про об'єкти дослідження наведені у табл. 1.

Під час досліджень з'ясувалося, що офіційні [3] площі парків не співпадають із тими, які знаходяться у межах, зазначених у паспортах парків-пам'яток садово-паркового мистецтва (рис. 1, 2) (останні нам надали у Головному управлінні національних природних парків й заповідної справи Міністерства екології та природних ресурсів України), а у тих, кому парки підпорядковані, немає державних актів на право користування землею, за якими можна було б з'ясувати причини зазначених розбіжностей.

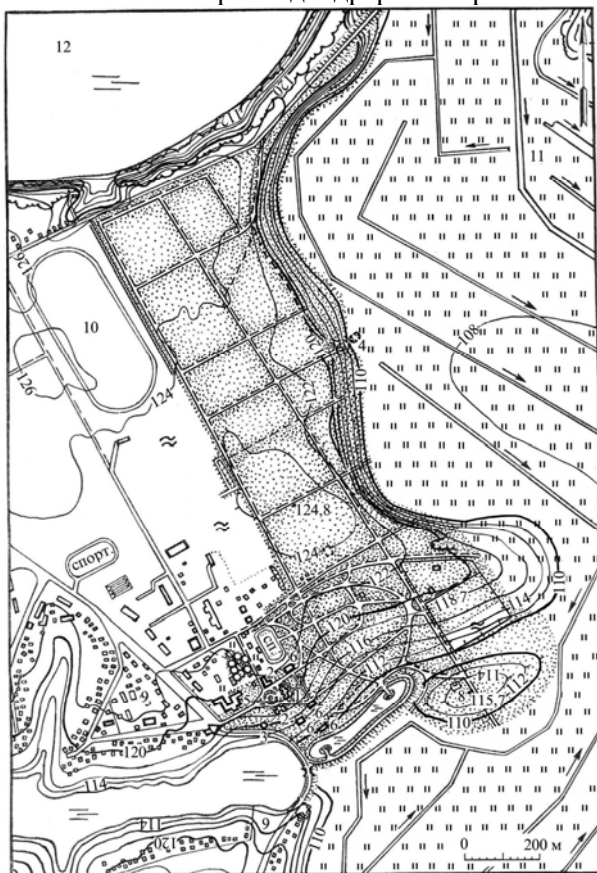
У табл. 2 наведені баланси площ об'єктів дослідження.

Ландшафтні плани парків наведені на рис. 3 та 4, а відомості про таксономічний склад та розподіл озеленених площ за типами садово-паркових ландшафтів – у табл. 3.

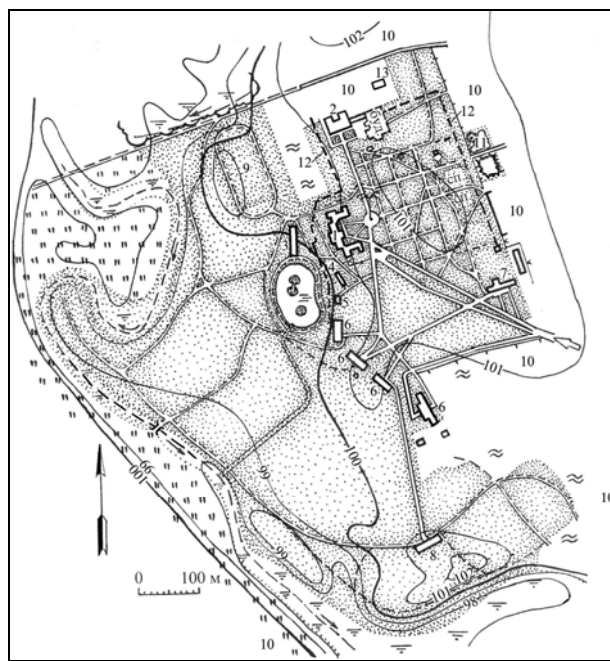
У Березоворудському парку зростають деревні рослини, які відносяться до дев'яноста видів. Є 6 культурварів. Хвойних – 8 видів (дерева), листя-

них – 82 види (47 – дерева, 33 – кущі, 1 – напів-кущ, 1 – ліана). Значне видове різноманіття пояснюється тим, що перед палацом у другій половині XX ст. створено дендрарій. Окрім того є

дослідне поле, де також вирощуються екзотичні дерева та кущі. На більшій частині площі парку зустрічаються рослини обмеженої кількості видів.

Рис. 1. Планування та рельєф Березоворудського парку: 1 – палац, 2 – флігелі, 3 – альтанка, 4 – місце, де була купальня, 5 – новий корпус технікуму, 6 – будівлі технікуму, 7 – пасіка та колекційно-дослідне поле, 8 – літня естрада, 9 – село Березова Рудка, 10 – стадіон, 11 – р. Перевод, 12 – Березоворудківське водосховище.

Рис. 2. Планування та рельєф Хомутецького парку: 1 – палац, 2 – новий корпус технікуму, 3 – тир, 4 – сарай, 5 – котельня, 6 – гуртожитки, 7 – магазин, їдальня, 8 – клініка, 9 – стадіон, 10 – село Хомутець, 11 – склад паливно-мастильних матеріалів, 12 – повітряна теплотраса, 13 – місцезнаходження будинку садівника (XIX ст.).

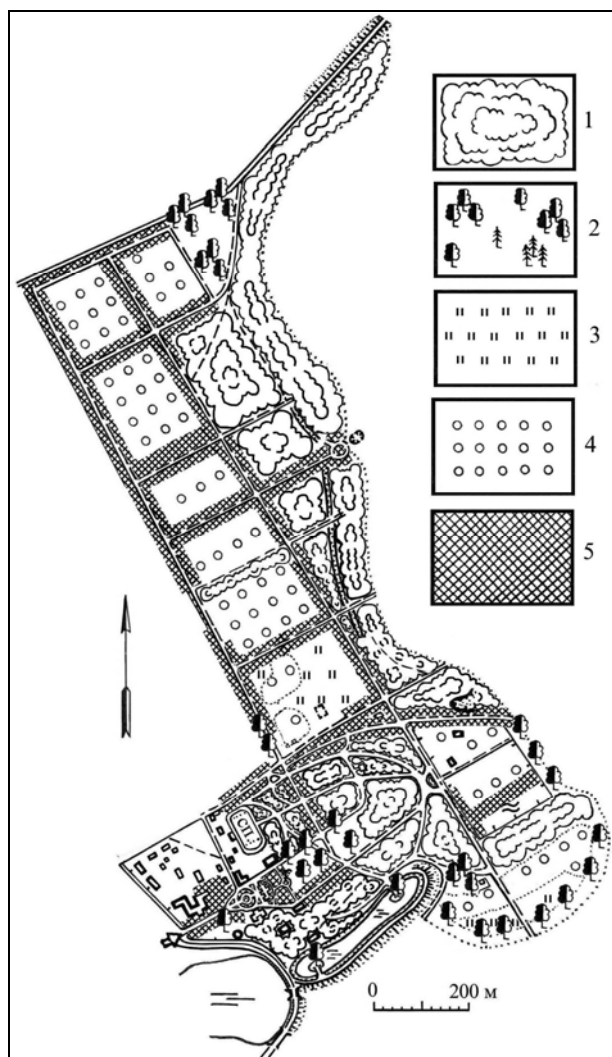
1. Загальні відомості про об'єкти дослідження

Парк	Час заснування	Офіційна площа, га	Обстежена площа, га	Наявність палацу ¹
Березоворудський	Друга половина XVIII ст. ²	45	89	X
Хомутецький	Друга половина XVII ст. ³	77	43,6	X

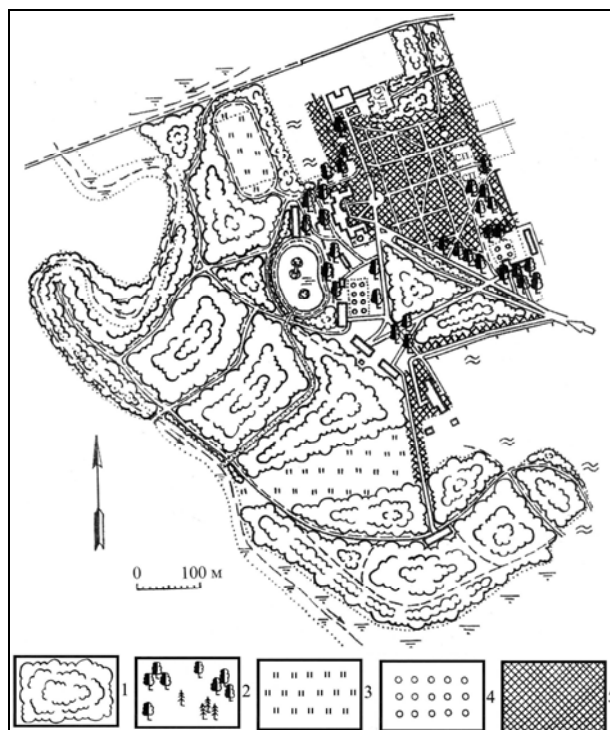
Примітки: 1. "X" – палац зберігся.

2. Садиба заснована у XVIII ст. (між 1752 та 1769 рр.). Палацовий комплекс, що зберігся до сьогодення, побудовано у 1831-1839 рр. Вірогідно, що одночасно з побудовою палацу або створили парк, або перепланували старий (якщо він до того існував).

3. Садиба заснована у другій половині XVII ст. (між 1654 та 1668 рр.). Палац, який зберігся, побудував П.Д. Апостол (номер 1758) (найвірогідніше – в останні роки життя, тоді ж створено перед ним регулярний партер). Внук П.Д. Апостола – М.Д. Апостол (номер 1816 р.) – здійснив посадки дерев на цьому партері. Вважається, що І.М. Муравйов-Апостол (1762-1851) створив у 1808-1810 рр. на базі природної діброви пейзажний парк на захід від палацу.

Рис. 3. Ландшафтний план Березоворудського парку. Типи садово-паркових ландшафтів: 1 – лісовий (37,6 га, 46,8% від озелененої площі), 2 – парковий (7,25 га, 9,0%), 3 – лучний (5,0 га, 6,2%), 4 – садовий (23,15 га, 28,8%), 5 – регулярний та його елементи (7,4 га, 9,2%).

Рис. 4. Ландшафтний план Хомутецького парку. Типи садово-паркових ландшафтів: 1 – лісовий (29,4 га, 74,0% від озелененої площі), 2 – парковий (2,6 га, 6,5%), 3 – лучний (2,8 га, 7,0%), 4 – садовий (0,35 га, 0,9%), 5 – регулярний та його елементи (4,6 га, 11,6%).

2. Баланси площі об'єктів дослідження

Парк	Загальна площа, га/%	Категорії площі, га/%						
		озеленена площа	будівлі	доріжки	водойми	розсадники	спортмайданчики	інше
Березоворудський	89,0	80,4	0,75	3,9	1,1	0,9	0	1,95 ¹
	100	90,4	0,8	4,4	1,2	1,0	0	2,2
Хомутецький	43,6	39,75	0,8	2,3	0,5	0	0,2	0,05 ²
	100	91,2	1,8	5,3	1,1	0	0,5	0,1

Примітки: 1. Схили дамб. 2. Відвідний канал.

У Хомутецькому парку ростуть деревні рослини, які відносяться до 48-ми видів. Хвойних – 2 види (дерева), листяних – 47 видів (29 – дерева, 15 – кущі, 1 – напівкущ, 2 – ліани). Видно, що кількість видів хвойних значно поступається кількості

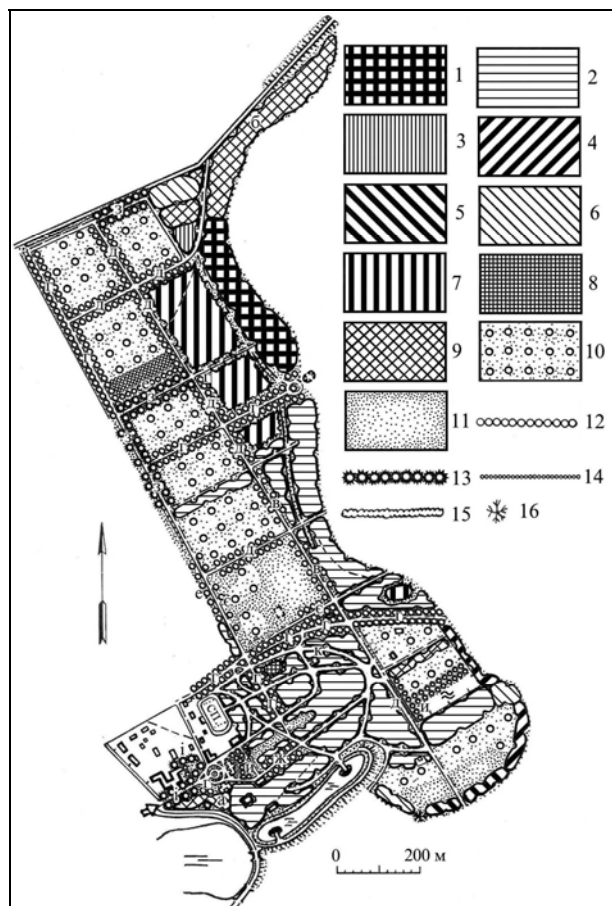
видів покритонасінних. Не використовуються хвойні кущі. Серед покритонасінних видів помітно переважають дерева над кущами. Причини такосномічної деградації парків [2] тісно пов'язані з ландшафтною деградацією [2], про що свідчать дані

про розподіл озеленої площі за типами садово-паркових ландшафтів (очевидне переважання лісового типу ландшафту над іншими). Так, лісовий тип у Березоворудському парку займає лише трохи менше 50% від озеленої площі парку, у Хомуцькому – майже 75%. Складовою частиною Березоворудського парку є плодові сади, які займають понад чверть озеленої площі парку. У Хомуцькому парку садові ландшафти втрачені – їх місця захопила сучасна забудова, городи тощо. Регулярний ландшафт у Березовій Рудці представлений алеями, які перетинають плодові сади та інші паркові насадження, і ділянками перед палацом, у Хомуцькому – партером перед палацом.

Плани насаджень парків Полтавської області наведені на рис. 5-6, а відомості про розподіл їх

озелених площ між видами та іншими насадженнями – у табл. 4, до якої занесені ті види та насадження, які хоча б в одному з парків займали понад 5% від озеленої площі.

Березоворудський парк знаходиться на території Яготинсько-Оржицького геоботанічного району терасових лучних степів, байрачних дібров та низинних долинних боліт. Байрачні ліси на схилах річок та балок зустрічаються рідко [1]. У Березоворудському парку значні площі посідають садовий та регулярний типи садово-паркового ландшафту. До цих ділянок порівняльно-фітоценотичний принцип не застосовуємо. Проте він придатний для оцінки лісового й, частково, паркового типів садово-паркового ландшафту.

Рис. 5. План насаджень Березоворудського парку: 1 – дуб звичайний (4,2 га, 5,2% від озеленої площі), 2 – ясен звичайний (21,3 га, 26,5%), 3 – береза повисла (0,45 га, 0,6%), 4 – верба біла (1,4 га, 1,7%), 5 – вільха чорна (0,85 га, 1,1%), 6 – робінія звичайна (1,65 га, 2,0%), 7 – сосна звичайна (7,8 га, 9,7%), 8 – ялина звичайна (0,3 га, 0,4%), 9 – виділ, у якому жоден вид не переважає (а – дендрарій /0,6 га, 0,8%, б – деградована діброва /3,95 га, 4,9%, без літерної позначки – інші мішані насадження /1,35 га, 1,7%), 10 – плодовий сад (23,15 га, 28,8%), 11 – галявина, луки (6,55 га, 8,1%), 12 – ряд із листяних дерев (в – ясен звичайний /0,7 га, 0,9%, г – гіркокаштан звичайний /2,7 га, 3,4%, д – береза повисла та береза пухнаста /1,3 га, 1,6%, е – клен гостролистий /0,2 га, 0,2%, є – горіх грецький /0,25 га, 0,3%, ж – липа серцелиста /0,15 га, 0,2%), 13 – ряд із хвойних дерев (з – сосна звичайна /0,7 га, 0,9%, и – туя західна колоноподібна /0,55 га, 0,7%, і – ялина звичайна /0,2 га, 0,2%), 14 – ряд кизилів (площу зараховано до площі садів), 15 – неформований живопліт з карагани деревоподібної (0,1 га, 0,1%), 16 – окреме листяне дерево (група дубів на місці, де ріс дуб Т. Шевченка), к – місце, де ріс інший дуб часів Т. Шевченка.

3. Кількість видів і культурварів та розподіл озеленої площі об'єктів дослідження за типами садово-паркових ландшафтів

Парк	Кількість видів, шт.	Кількість культурварів, шт.	Озеленена площа, га/%	Розподіл озеленої площі за типами садово-паркових ландшафтів, га/%					
				лісовий	парковий	лучний	садовий	регулярний	альпійський
Березоворудський	90	6	$\frac{80,4}{100}$	$\frac{37,6}{46,8}$	$\frac{7,25}{9,0}$	$\frac{5,0}{6,2}$	$\frac{23,15}{28,8}$	$\frac{7,4}{9,2}$	$\frac{0}{0}$
Хомуцький	48	0	$\frac{39,75}{100}$	$\frac{29,4}{74,0}$	$\frac{2,6}{6,5}$	$\frac{2,8}{7,0}$	$\frac{0,35}{0,9}$	$\frac{4,6}{11,6}$	$\frac{0}{0}$

4. Розподіл озелененої площі старовинних парків Полтавської області між видами та іншими насадженнями

Парк	Озеленена площа, га/%	Розподіл озелененої площі, га/%							
		дуб звичайний	ясен звичайний	клен гостролистий	сосна звичайна	виділ, у якому жоден вид не переважає	плодовий сад	галявина, луки	інші види та насадження
Березоворудський	80,4 / 100	4,2 / 5,2	21,3 / 26,5	0 / 0	7,8 / 9,7	5,9 / 7,4	23,15 / 28,8	6,55 / 8,1	11,5 / 14,3
Хомутецький	39,75 / 100	3,4 / 8,6	3,55 / 8,9	9,5 / 23,9	0,1 / 0,2	13,15 / 33,1	0,35 / 0,9	6,45 / 16,3	2,25 / 8,1

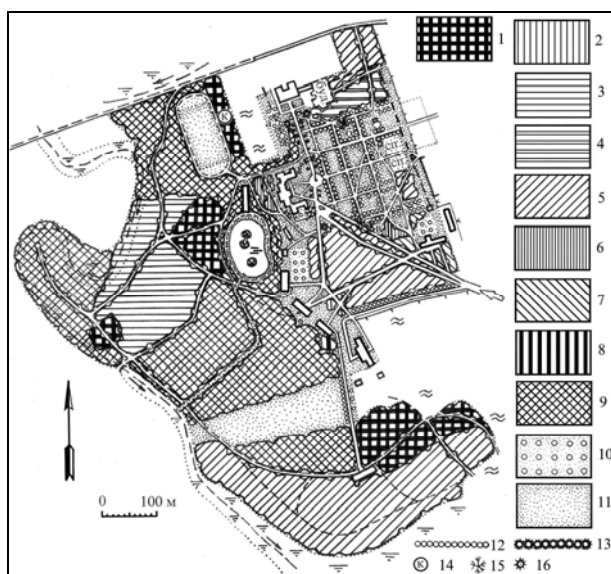

Рис. 6. План насаджень Хомутецького парку: 1 – дуб звичайний (3,4 га, 8,6% від озелененої площі), 2 – липа серцелиста (0,1 га, 0,2%), 3 – ясен звичайний (3,55 га, 8,9%), 4 – ільмові (в'яз шорсткий та в'яз гладенький) (0,6 га, 1,5%), 5 – клен гостролистий (9,5 га, 23,9%), 6 – береза повисла (0,35 га, 0,9%), 7 – робінія звичайна (0,35 га, 0,9%), 8 – сосна звичайна (0,1 га, 0,2%), 9 – виділ, у якому жоден вид не переважає (13,15 га, 33,1%), 10 – плодовий сад (0,35 га, 0,9%), 11 – галявина, луки (6,45 га, 16,3%), 12 – ряд із листяних дерев (без літерних позначок – липа серцелиста /1,75 га, 4,4%/, а – горіх грецький /0,1 га, 0,2%/), 13 – ряд із хвойних дерев (молоді ялини звичайні), 14 – культури (рослини висаджені рядами) (0,5 га, 5,1%), 15 – окреме листяне дерево, 16 – окреме хвойне дерево.

Байрачна діброва на схилі до річки Первод, ймовірно, стала базою створення Березоворудського парку. Від цієї діброви лишився тільки невеликий за площею фрагмент. Деградація діброви призвела до того, що на значній частині площі став переважати ясен звичайний, а також утворилися виділи, у яких жоден вид не переважає, – вони складаються з дуба звичайного, клена гостролистого, липи серцелистої, ільмових, груші лісової.

Соснові масиви мають штучне походження. Вони потребують постійного догляду, оскільки створені на багатих ґрунтах, де сосна не може конкурувати з кленом гостролистим, який розвивається з самосіву. Поки що він займає другий ярус, але вже починає витісняти сосну звичайну.

Хомутецький парк знаходиться на території Гадяцько-Миргородського геоботанічного району лучних степів, дубових лісів, заплавлених лук та долинних евтрофних боліт. Ліси займають незначні площі на схилах балок та долин річок, представлені формацією дуба звичайного [1].

Хомутецький парк складається з ландшафтної

частини та партеру перед палацом. Базою для створення ландшафтної частини могла бути природна діброва. Нині дуб звичайний переважає менше ніж на 10% від озелененої площі парку (до того ж, частину цих площ становлять не історичні масиви, а посадки повоєнних років). Хоча на території парку збереглися окремі вікові дуби (D = 80-120 см, H = 30 м). Решту площі займають виділи, у яких жоден вид не переважає, – ясенники та виділи з домінуванням клена гостролистого. Виділи без переважання одного виду утворюють ясен звичайний, клен гостролистий, липа серцелиста та ільмові (в'яз шорсткий та в'яз гладенький). В окремих ділянках склад дещо відрізняється: в одній – переважають липи за рахунок ільмових, в іншій, – навпаки, третя ж складається з дерев ясенна звичайного та клена гостролистого (інших видів – 2 одиниці у складі). У виділі з переважанням клена гостролистого ільмові та ясен звичайний відіграють помітну роль. Ці відомості показують, що, найвірогідніше, це – похідні насадження від дібровних.

Наведені дані свідчать про фітоценотичну де-

градацію [2], що відбулася у більшій частині масивів обох парків. Реконструкція насаджень цих парків має передбачати заходи подолання таксо-

номічної, ландшафтної та фітоценотичної деградації насаджень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Геоботанічне районування Української РСР. – К.: Наук. думка, 1977. – 303 с.
2. Кузнецов С.И., Клименко Ю.А. Об актуальных биозкологических проблемах зеленого строительства // Бюлетень державного Нікітського саду. – 1999. – Вип. 81. – С. 50 – 55.
3. Природно-заповідний фонд України загальнодержавного значення: Довідник / Редкол. В.Б.Леоненко та інші. – К., 1999. – 240 с.
4. Рубцов Л.И. Проектирование садов и парков. – М.: Стройиздат, 1979. – 183 с.
5. Рубцов Л.И. Садово-парковый ландшафт. – Киев: Изд-во АН УССР, 1956. – 211 с.
6. Успенская Н.Д. Биологические основы создания парковых насаждений дубравного типа в условиях Украинского Полесья и Лесостепи: дис. ... канд. биол. наук: 03.00.05. – К., 1985. – 199 л.
7. Черепанов С.К. Сосудистые растения России и сопредельных государств (в пределах бывшего СССР). – СПб: Мир и семья, 1995. – 992 с.